

Nedovršena država? Suvremena država u svjetlu Rousseauove teorije općenite volje

DRAGUTIN LALOVIĆ*

Sažetak

Budućnost suvremene države promišlja se genealogijski, rekonstrukcijskim osvrtom na Rousseauovu teoriju političkog prava, u kojoj je izložen izvorni projekt konstitucije demokratske države kao političke zajednice građana. Rousseau je modernu državu pojmió kao epohalni pravno-politički program istodobnog subjektiviranja nacije (kao *ethnosa*) u narod (kao *demos*) i sebičnog čovjeka (*“raisonneur violent”*) u *citoyena*. Logika tog subjektiviranja izražena je u teoriji općenite volje. Samo kao subjekt općenite volje narod postoji kao politički subjekt, kao samozakonodavac, kao što i pojedinac postaje slobodnim građaninom u procesu demokratskog poopćivanja svoje političke volje.

Logika procesa poopćivanja volje, kao politička emancipacija, zbiva se unutar jednog naroda kao *demos*. Legitimna država moguća je samo ako ozbiljuje individualnost nekog naroda kao supstancijalni totalitet. Općenita volja uvijek je samo javna, politička volja određenog naroda, njegova volja za vlastitim identitetom.

Nacionalna demokratska država nije povijesna danost nego je slobodna volja tvorba, projekt ozbiljenja vladavine općenite volje, koji ozbiljuje suvereni narod. Država je nezaobilazni prostor tendencijskog izjednačavanja općenite volje naroda i volje svih slobodnih individua, u kojem sami građani u zakonodavnom procesu ozbiljuju svoju kolektivnu, intersubjektivnu autonomiju.

Sa stajališta uvjeta mogućnosti ozbiljenja tog projekta i suvremene su države još nedovršene, štoviše nedovršive države. Premda u suvremenome pluralnom društvu, nacionalna demokratska država više nije jedini mogući prostor političkoga i pravnog subjektiviranja građanina, nedvojbeno je još uvijek središnji. Rousseauova teorija općenite volje nudi epohalne kriterije za prepoznavanje političkog karaktera bilo kojeg “političkog udruženja” građana (ne samo države). Bilo da je riječ o podržavnim ili pak naddržavnim formacijama. Svako je političko udruženje doista demokratska zajednica samo ako je “djelo umijeća” samih građana da svoje zajedničko djelovanje samosvjesno oblikuju, budući da je zajednica građana moguća samo ako je integracija volja svih njih kao zbroja nesvodljivih razlika među njima.

Ključne riječi: općenita volja (*volonté générale*), volja svih (*volonté de tous*), partikularna volja, opća volja (*volonté universelle*), građanin, subjekt, nacionalna država, suverenost naroda, demokratska politička zajednica

* Dragutin Lalović, docent Fakulteta političkih znanosti na predmetima Povijest političkih ideja i Teorija države.

Preliminarna napomena

Čini se da nema dvojbe: naša je politička suvremenost “postdržavna” i “postsuverenistička”, jer je nacionalna država povijesno prevladani oblik političke zajednice građana. Da joj je odzvonilo već početkom 20. stoljeća, smatrala je H. Arendt. Utoliko se prije danas može činiti posve očitom dijagnoza, recimo Habermasova, o krizi državne suverenosti i o mogućoj terapiji njezina prevladavanja. U doba “postnacionalne konstelacije” nacionalna država više ne može biti političkom zajednicom autonomnih građana, budući da nacionalni *demos* postaje preuskim okvirom političkog odlučivanja o “općem dobru”. Recimo, netko tko bi danas htio biti samo građaninom Francuske, ali ne i “europskoga društva građana” više uopće ne može biti *citoyenom* demokratske političke zajednice (nego, eventualno, tek čistokrvnim pripadnikom francuskog *ethnosa*).

Da bismo prosudili analitičku valjanost takve, gotovo već samorazumljive, linije razmišljanja, držim uputnim u ovom prilogu baciti *genealogijski* pogled na klasičnu političku teoriju političkog prava, određenije na Rousseauovu teoriju, u kojoj je bio izložen izvorni projekt konstitucije demokratske države kao pravno-političke zajednice građana.

Drugim riječima, ako je nacionalna demokratska država, u svome pojmovnom određenju, epohalni pravno-politički program istodobnog subjektiviranja nacije (kao *ethnosa*) u narod (kao *demos*) i sebičnog čovjeka (“*raisonneur violent*”) u *citoyena* – tada se, možda, može pokazati da je izvorni program još nedovršen, štoviše da je po prirodi nedovršiv. Otuda i u naslovu priloga istaknuta asocijacija na već klasični Habermasov tekst *Moderna kao nedovršeni projekt?*, kao i prigodni *hommage* sjajnoj knjizi P. Rosanvallon, *Nedovršena demokracija*.

Uvodna napomena

Ograničit ću se na Rousseauovu teoriju općenite volje, pojmovno središte njegova shvaćanja naroda kao suverena. Samo kao subjekt *volonté générale* (iliti *općenite volje*) narod (kao *demos*) postoji kao slobodna subjektivnost, bez toga je puko mnoštvo heteronomnih podanika podređenih nelegitimnoj političkoj vlasti. Upravo u Rousseauovoj teoriji općenite volje demokratska je država pojmljena kao pravno-politička zajednica u kojoj se čovjek može samoozbiljiti kao građanin, kao slobodan i uman individuum, kao autonoman moralni subjekt.

Moj se pristup, nužno rekonstruktivan, temelji na ishodišnoj metodologijskoj hipotezi da su u Rousseauovoj političkoj teoriji pojmovi *općenita volja*, *moralna autonomija* i *suverenost* sukonstitutivno povezani tako da konstituiraju homogeno teorijsko polje projekta ozbiljenja ideje prava u demokratskoj državi.

U takvome teorijskom polju, modus obrazovanja općenite volje nužan je uvjet i same mogućnosti opstojanja naroda kao istinskog *demos*a, subjekta koji proizvodi zakone i legitiman autoritet. Promišljanje nužnih uvjeta mogućnosti subjektiviranja naroda zasniva se na ključnom analitičkom razlikovanju *volonté générale* (naroda kao suverena) i *volonté de tous članova političkog tijela* (kao volje većine). To razlikovanje nije samo, metodički nadasve značajno, upozorenje kako brkanje tih kategorija u procesu oblikovanja demokratske političke volje neminovno izlaže politički poredak opasnosti

od novog despotizma (tiraniji većine). Smisao toliko osporavane Rousseauove pravno-političke konstrukcije pojma *volonté générale* otkriva se u propitivanju mogućnosti konstitucije ćudoredne političke zajednice (kao *rule of law*), koja se temelji na idealno-me tendencijskom izjednačavanju općenite volje s voljom svih – čime se individualitet nastoji ozbiljiti kao prvo i prožimalačko određenje čovjekova opstojanja u legitimnoj demokratskoj i pravnoj državi.

Smisao razlikovanja volonté générale i volonté de tous

Primjereno poimanje Rousseauove teorije općenite volje nužno se mora oslanjati na veliko istraživanje A. Philonenka (1984.), koji je uvjerljivo pokazao kako teoriju općenite volje Rousseau metodologijski konstituirao i strogo misli u monadologijski strukturiranome pojmovnom polju, drukčije rečeno, prema logičkoj strukturi matematičkoga infinitesimalnog računa. Teorijsko značenje općenite volje, u tako strukturiranome pojmovnom polju, može se iskazati u tezi da je “općenita volja i *integral*, kao zbroj malih razlika, a istodobno i imanentna *supstancija* koja se izražava u svakome svom momentu”. Time je napokon precizno pokazano kako se matematički može valjano izraziti i pojmiti *diferencirani identitet, razlikovanje/izjednačavanje općenite volje i volje svih*.

Matematički prijelaz od jednostavnog zbroja partikularnih volja (zbrajanje kojih tvori volju svih) na općenitu volju kao izraz cjeline valja, prema Philonenu, pojmiti kao *integraciju* u matematičkom smislu. *Volonté générale*, pojmljena kao integral, ne izražava transcendentnu i metaempirijsku zbiljnost, nego označuje *kolektivnu, građansku intersubjektivnu autonomiju*. Matematički postupak integracije razlika pokazuje kako se pojedinačne volje ne poništavaju nego upravo izražavaju u općenitoj volji.

Kako se, dakle, obrazuje *volonté générale* suverenog naroda u zakonodavnom odlučivanju? Tako što se u glasanju iskazuje volja svih (i svakog pojedinačno) o prijedlogu zakona, pri čemu se različita gledišta integriraju u *volonté générale*. U tom se postupku očituju različita gledišta građana koji glasaju: samo ako svaki od njih iskazuje samo svoj osobni sud o prijedlogu zakona, tada se razlike među tim gledištima mogu smatrati apsolutno malim razlikama koje se mogu integrirati u zajedničkoj odluci. Zato svi moraju izraziti svoja pojedinačna gledišta (“veliki broj razlika”) o predmetu od zajedničkog interesa (jer su samo tada “razlike beskrajno male”). *Volonté générale* je stoga izraziva samo u zakonu, dvostruko općenitoj pravnoj normi, kao *sud cjeline o cjelini*. Općenita volja je *uvijek ispravna* samo utoliko ukoliko se iskazuje samo kroz zakon kao hipotetički sud suverena (dakle, svih građana) o budućem ponašanju podanika.

Rousseauovo temeljno razlikovanje i istodobno *uvjetno* izjednačavanje općenite volje i volje svih može se dakle sažeti u postavku da je autentično konstituirana općenita volja *uvijek* volja svih, dok volja svih *nije uvijek* općenita volja. U tom smislu, općenita volja se ili izražava kao volja svih građana u procesu zakonodavnog odlučivanja ili zanijemi: “općenita volja postaje *nijema* /.../ ona više nije volja svih” (DU, IV, 1; 438; istaknuo D.L.).

Valja naglasiti da matematička struktura općenite volje kao integrala izražava Rousseauovu teorijsku sintezu razvijenog umijeća zakonodavstva i čistih pravnih načela. Naime, Rousseauovo preciziranje *nužnih uvjeta* za obrazovanje općenite volje valja

pojmiti ponajprije kao *pravno-politički* opis uvjeta mogućnosti *konstitucije građanina*. U tom smislu Rousseau obrazlaže: “Ako, kad dovoljno informiran narod odlučuje, *građani* nemaju komunikacije između sebe, *iz velikog će broja malih razlika uvijek proisteći općenita volja* i odluka će uvijek biti dobra. Ali kad su klike ili parcijalna udruženja oblikovani na uštrb šireg udruženja, volja svakog od tih udruženja postaje općenitom u odnosu na njihove članove i partikularnom u odnosu na državu; može se reći da tada nema toliko *glasača koliko ima ljudi*, nego ih ima *samo onoliko koliko ima udruženja*. *Razlike postaju manje brojne i rezultat je manje općenit*” (DU, II, 3, 371-72; istaknuo D.L.).

Pod “parcijalnim udruženjima” Rousseau ima na umu *staleže* kao političkosocijalne formacije, čija je volja “općenita u odnosu na njihove članove i partikularna u odnosu na državu”. Rousseau *dokazuje* (za razliku od načina na koji je istu tezu zastupao u *Političkoj ekonomiji*) kako je logika staleškog oblikovanja *zajedničke* volje inkompatibilna s logikom tvorbe općenite volje “šireg udruženja”, odnosno, preciznije, države. Kad naime članovi skupštine glasaju samo kao članovi parcijalnih udruženja, oni time *prestaju biti građani* i razlike među njima “postaju manje brojne”. Ako se ne ukinu takva “parcijalna udruženja” i pojedinac ne uspostavi kao individuum, političko subjektiviranje građanina u izvršavanju suverenosti nije moguće. Tada ni država nije moguća, jer se svodi na puki instrument zajedničke volje staleških posebnih interesa. Dakle, država kao politička zajednica građana moguća je samo ako se ona konstituirala kao suverena javna sfera, posve emancipirana od “parcijalnih udruženja”. Takva država svoju općenitu volju iskazuje uvijek i samo kao volju svih svojih građana. Zakon je samo čin volje svih građana, pod određenim uvjetima, među kojima je osnovni taj da *glasači budu građani pojedinci*.

Neovisno o matematičkoj logici izjednačavanja *volonté générale* i *volonté de tous*, već se i prema pravnoj logici može vidjeti kako postoje dvije vrste volje svih. Ako je volja svih samo “zbroy partikularnih volja”, tada se ona može izraziti ili kao zbroj *pojedinačnih* (singularnih) volja, okrenutih prema pojedinačnom interesu, ili kao zbroj *posebnih* volja “parcijalnih udruženja”, okrenutih prema posebnim staleško-korporativnim interesima. Podvostručenjem u pojmu “partikularno”, u zakonodavnoj se djelatnosti potvrđuje samo “partikularna” volja *građana* podobna za poopćivanje, a niječe “partikularna” volja kvazi-javnih “parcijalnih udruženja” koja je nepodobna za poopćivanje jer privatizira logiku političkoga. Ali, čak i kad bi “parcijalna udruženja” bila moderna *udruženja građana* (recimo, političke stranke), njihova bi posebna volja bila nepodobna za poopćivanje, kroz njih bi građani mogli izraziti samo svoju *zajedničku*, ali ne još i *općenitu* volju koja je uvijek i samo izraziva u dvostrukoj općenitosti zakona. Takvo je pravno zaoštreno poimanje subjektivnosti građanina nužno stoga što narod (*demos*) postoji samo u zakonodavnom procesu samokonstituiranja, a ne prije njega ili izvan njega. Narod (*demos*) samo je cjelina građana, pojedinci su građani samo kao članovi naroda. A građanin može biti građanin, politički subjekt, samo ako je sposoban javnu sferu svoje političke slobode jasno razlikovati od privatne sfere *svih parcijalnih udruženja* (u kojima on djeluje kao *čovjek*).

U tom pravnom smislu valja, po mom sudu, razumjeti tezu da je općenita volja “u-vijek stalna, neizmjenjiva i čista” – kao volja svih *građana* u glasanju o prijedlogu zakona. Ako pak “lažno prođu pod imenom zakonâ *nepravedni dekreti* koji smjeraju samo

partikularnom interesu”, to samo znači da članovi skupštine više ne glasaju kao građani nego kao članovi ili pristaše neke stranke ili interesne skupine: “prodajući svoj glas za novac, on u sebi ne gasi općenitu volju, nego je izigrava [...] Umjesto da svojim glasanjem kaže *to je probitačno za državu*, on kaže *probitačno je za tog čovjeka ili za tu stranku da ovakvo ili onakvo gledište prođe*” (DU, IV, 1, 438; istaknuo D. L.). Općenita volja je *nerazoriva*, jer je izraz – “stalan, neizmjenjiv i čist” – volje svih građana utoliko ukoliko su oni građani. Ako ona nije više volja svih, to samo znači da su članovi skupštine prestali biti građani.

Smisao tendencijskog izjednačavanja volonté générale naroda i volonté de tous slobodnih individua

Rekonstrukcija Rousseauove teorije općenite volje postaje konzistentnom samo ako se barem naznači, nužno posve skraćeno, smisao *procesualne logike razlikovanja i izjednačavanja volonté générale i volonté de tous*. Time se može prosuditi jesu li doista u pravu oni interpreti (Cassirer, Derathé, Masters, Shklar, Riley, Philonenko – da spomenem samo one najveće), koji dokazuju da je u Rousseauovoj političkoj teoriji glavnom svrhom legitimne demokratske države ozbiljenje etičkopoliitičke zajednice u kojoj se nezavisni čovjek preobražava u slobodnog građanina. Dakle, da je građanin, član suverenog demosa, najviše čovjekovo samoodređenje kao *slobodne osobnosti*.

Društveni ugovor, kao temeljna rasprava o *javnom ili političkom obrazovanju*, utemeljuje i razvija logiku političkog procesa na ideji *demokratskog samooblikovanja* “zatečenog” čovjeka (takvog kakav jest) u građanina. Uvjet mogućnosti ozbiljenja te ideje sintetički izražava pojmovno razlikovanje (i izjednačavanje) općenite volje i volje svih. Ozbiljenje pak te ideje u zakonodavnoj djelatnosti građana podrazumijeva demokratski proces učenja, postupnu i stalnu (ničim zajamčenu) interiorizaciju općenitosti kao druge čovjekove prirode. Nije logika političkog procesa samo u tome da se načelno i u svakoj prilici onemogućiti uzurpacija vlasti (izvršne vlasti kao puke sile) i zaštite prirodna prava koju svatko ima kao čovjek. Mnogo dalekosežnije, sam čovjek kao građanin (član suverenog tijela) mora uvijek zakonima, kao (dvostruko) općenitim normama, određivati granice između javnoga i privatnoga, odnosno osigurati da se i privatna sfera uspostavi i funkcionira kao prostor ozbiljenja slobode.

Što to znači? Promatramo li *statički*, time se uspostavlja potpuna prevlast građanina nad čovjekom, kao da su građani kao suvereno tijelo dužni permanentno bdjeti (u punoj političkoj uzajamnosti) nad samima sobom kao tek ljudima, s opakim partikularističkim htijenjima. Zar sam Rousseau ne tvrdi, dovoljno često, da su najbolje političke ustanove upravo one koje znaju promijeniti prirodu čovjeka i od nezavisnoga i osamljenog bića učiniti ga dijelom veće cjeline – građaninom koji bivstvuje tek kao dio te čudoredne cjeline? Ali u *dinamičkoj* optici, ta je prevlast građanina nad čovjekom najprije samo nužan instrument samokonstituiranja građanina. Građanin je, naime, doista konstituiran tek na vrhuncu političkog procesa kad se cjelina građana uspostavlja kao autentičan suveren: kao *samozakonodavac*. Tek postavši građaninom, pojedinac, kao biće zajednice, uistinu postaje (uopće može postati) čovjekom, autonomnim moralnim individuumom. Politička emancipacija samo je nužna pretpostavka ljudske emancipacije.

Logika procesa poopćivanja volje, kao politička emancipacija, zbiva se *unutar jednog naroda kao demosa*. Legitimna država moguća je samo ako ozbiljuje individualnost nekog naroda kao supstancijalni totalitet. *Volonté générale* uvijek je samo javna, politička volja određenog naroda, njegova volja za vlastitim identitetom.

Tek se ovdje, po mom sudu, možemo zapitati o pravom smislu i dometima Rousseauova razlikovanja *volonté générale* i *volonté de tous*. Promotrimo li to razlikovanje i izjednačavanje u dinamičkom procesu poopćivanja volje uočljivo je da mora postojati i neka dinamika preobrazbe volje svih. Barem je toliko jasno da “na početku” i “na kraju” političkog procesa volja svih (članova političkog tijela) mora biti kvalitativno različita. Dok je na početku ona tek zbroj partikularnih volja *još-ne-građana* (koja se “često prilično razlikuje” od općenite volje), dotle je na kraju ona zbroj “partikularnih” volja autentičnih građana (koja se uopće “ne razlikuje” od volje cjeline). Logika poopćivanja volje zbiva se dakle u procesu preobrazbe volje svih “članova političkog tijela” – od početnih partikularističkih pojedinaca (koji u svemu preferiraju privatni interes u odnosu na interes zajednice) oni postaju građanima (koji svjesno razlikuju svoju javnu od svoje privatne volje).

Slijedimo li logičke prinude procesa poopćivanja volje u legitimnoj državi uviđamo da je općenita volja glavni instrument potiskivanja “loše” pojedinačnosti ili partikularnosti (na štetu cjeline) i razvijanja “dobre” pojedinačnosti ili individualnosti (kao privatne volje i najkreposnijeg građanina). Zato je *volonté générale* samo općenita volja, samo volja individualne javne osobe ili građanina, ali ne još i volja moralnog individua. Premda Rousseau to ne kaže, *volonté de tous*, na kraju procesa samooblikovanja slobodnih građana, mora postati voljom svih autonomnih individua. Na samom kraju političkog procesa, *volonté de tous* (slobodnih i umnih individua) nije više samo *politička* općenita volja (određenoga suverenog naroda) nego postaje *moralnom* općom voljom (iliti *volonté universelle*) autentičnog čovjeka (kao rodnog bića). Političko je ispunilo svoju emancipacijsku funkciju, “suženi univerzalizam” ili općenitost uvjet je mogućnosti ozbiljenja individualnosti u sferi općosti, u području moralnosti.

U tom smislu, *Društveni ugovor* doista nije dovršeno djelo, jer je u njemu izložena samo prva i najvažnija “etapa” procesa poopćenja volje – kako narod postaje ono što treba biti, suvereni samozakonodavac, te kako čovjek postaje građaninom – dok je druga “etapa”, “prijelaz od općenitoga k općemu”, tek naznačena. Ali, ipak je barem naznačena! (napose u *Emileu*, V. knjiga). Taj bi se ključni “prijelaz” mogao sažeti kako slijedi.

Da bi građanin, kao član pojedinačne države, ozbiljio svoje individualno samoodređenje, mora se proces pravne uzajamnosti poopćiti i u “velikom gradu svijeta”, u odnosima između država. Drukčije rečeno, ne može se prirodno stanje prevladati unutar jedne države, ako se ne prevlada i na međudržavnom planu. Ako se proces juridizacije međuljudskih odnosa ograniči na unutardržavni prostor, bit će u tome više privida nego zbiljnosti; to je “mješovito stanje” u kojem su “individue podvrgnute zakonima” dok “društva između sebe čuvaju prirodnu nezavisnost”. To *mješovito stanje* – koje Rousseau naziva “djelomičnim i nesavršenim udruženjem” – proizvodi “tiraniju i rat”. Zato bi istraživanjem međunarodnog prava valjalo pokazati kako se posredstvom “saveza i konfederacija” može uspostaviti “valjano *federativno udruženje*, što ga može učiniti trajnim i do koje se točke može širiti *pravo konfederacije*, a da ne naudi *pravu suvere-*

nosti". U tom bi smislu kritičko vrednovanje projekata "vječnog mira" (kao što je Saint-Pierreov projekt *udruženja svih država Europe radi održanja vječnog mira*), zaokružilo cjelovito istraživanje "svih pitanja javnog prava koja mogu dovršiti razjašnjavanje pitanja političkog prava" (E, V, 848-849; istaknuo D.L.).

S onu stranu političkoga, prostora javnoga samoobrazovanja ljudi takvih kakvi jesu, zatičemo novoga "prirodnog čovjeka" ili "čovjekova čovjeka" – Emilea. Za čovjeka poput Emilea, "umjesto pozitivnih zakona" (dakle: *volontés générales* suverena) vrijede "vječni zakoni prirode i poretka" (dakle: *volontés universelles* čovječanstva), "njih su savjest i um zapisali u dnu njegova srca; njima se čovjek treba podvrgnuti da bi bio slobodan". Emile će stoga posvuda biti slobodan jer "sloboda nije ni u jednom obliku vladavine, ona je u srcu slobodnog čovjeka, on je posvuda sa sobom nosi. Zao čovjek posvuda nosi ropstvo. Jedan bi bio rob u Ženevi, a drugi slobodan u Parizu" (E, V, 857-58; istaknuo D.L.).

Promatran u svjetlu teorije odgoja općenito, politički proces samoobrazovanja građanina nije i najviši domet i svrha bivstvovanja slobodnog individuuma. Za "čovjeka poput Emilea", sloboda nije samo u formalnim kriterijima legitimnosti pozitivnih zakona; takvi ljudi nisu slobodni zato što se pokoravaju političkim zakonima koje su sami sebi propisali, što dakle slijede *volonté générale* nekog naroda kao *demos* – nego su slobodni ponajprije zato što su svojom savješću i umom sposobni slijediti "vječne zakone prirode i poretka". Promatramo li "čovjeka poput Emilea" kao ideal-tip slobodne osobe, kao regulativnu ideju čovjekove samousavršivosti, tada i emancipacijske mogućnosti čovjeka kao takvoga, u postojećem nelegitimnome građanskom stanju, nikada ne mogu biti reducirane na prostor političkoga. Ali, s druge strane, upravo zato što je "čovjek poput Emilea" samo ideal-tip koji metodički jamči svrhovitost čovjekove usavršivosti i slobode, samo je političko općeniti instrument čovjekove emancipacije u postojećem kvazigrađanskom stanju.

Zaključna napomena

Nema dvojbe da je smisao Rousseauove pravno-političke teorije tako često i u takvom stupnju bio pogrešno shvaćen i zbog načina na koji je sam Rousseau u svojim spisima o vladavini (usp. *Ustav za Korziku*, *Razmatranja o vladavini u Poljskoj*; uz znakovitu iznimku *Pisama s planine*), prilagođivao svoja temeljna pravna načela konkretnim uvjetima i mogućnostima tih nacija, koje su tada bile, prema njegovu sudu, još "spособne za zakonodavstvo", s obzirom na njihov povijesno oblikovani individualitet. Pritom se gubi iz vida koliko sam Rousseau, u funkciji ustavnog reformatora, polazi prije svega od povijesnog realiteta tih zemalja, odnosno da upravo tim realitetima prilagođeni ustavni projekti, kako ih on formulira (kao "konzervativni realist") svjedoče o dubokom rascjepu između njegove teorije vladavine zakona i mogućnosti tada postojećih oblika vladavine da taj temeljni zahtjev ozbilje. Promotrimo li pomno, vidjet ćemo da su dva Rousseauova temeljna uvjeta legitimnosti političkog poretka za današnje države samorazumljiva: legitimna je samo ona država koja ima *ustav* i u kojoj postoji *opće pravo glasa*. Problem je vjerojatno zamagljen time što Rousseau ta dva uvjeta ne odvaja od trećega uvjeta legitimnosti, za koji često ističe da je najvažniji: postojanje *aktivne i izravne suverenosti naroda koja se očituje u njegovoj volonté générale*. Kako se upravo

taj *čisto pravni zahtjev* čini pukom tlapnjom, odnosno produktom eshatologijske uobrazilje “malograđanskoga prirodnog prava” (zar i zahtjevi, također pravni, za ustanovljivanjem ustava i općeg prava glasa to tada također nisu bili?), tad se on odbacuje kao *zgoljni populizam*. Najvažnije je uočiti da Rousseauova teorija legitimnosti, kao pledoaje za suverenu državu, ima i posve određenu polemičku svrhu: pravnopolitičko vrednovanje svih postojećih tipova vladavine. Nije poanta u tome da su sve te vladavine nelegitimne budući da nijedna ne pretpostavlja postojanje naroda kao suverena (a kako se to posljednje drži tlapnjom, ono se onda i jednostavno odbacuje kao opasna demagogija za podgrijavanje rebelskih strasti “pučine” ili ološa). Poanta je, određenije, u *delegitimiranju svih postojećih vladavina kao predrđavnih tvorbi*, točnije kao *prirodnog stanja despotizma*. U tom smislu Rousseau objašnjava, gotovo *en passant* doduše, da je “despot uzurpator suverene vlasti [...] despot jest onaj koji se postavlja iznad samih zakonâ” (DU, III, 10, 423). Takvo naoko posve načelno određenje legitimnosti vlasti radikalno delegitimira, u striktnom polju teorije države, sve postojeće vladavine – napose one u kojima se državni poglavari predstavljaju kao *suvereni* – kao despotske tvorbe u kojima uopće nema zakonâ (Rousseau zapravo kaže u kojima su moćnici iznad onoga što se u tim poredcima naziva zakonima). Svojom teorijom legitimne države Rousseau ih suočava s emancipacijskim projektom dosljedne juridizacije tih poredaka u smjeru konstituiranja demokratskih i ustavnih država. Demokratskih u smislu poopćivanja statusa građanina na sve državljane. Ustavnih u smislu institucionaliziranog nepovjerenja spram *političke moći i njezinih nosilaca*. Riječju, legitimnih u smislu da je država pravnopolitički prostor preobrazbe moći u pravo, posredstvom zakona, postajući tako legitimnim autoritetom kojemu se *građanin* racionalno i moralno obvezuje na poslušnost.

Ako Rousseauova teorija države doista preopterećuje državu kao regulacijsku instanciju i zakone kao mehanizam juridizacije međuljudskih odnosa (kako argumentirano pokazuje S. Breuer), valjalo bi promisliti nije li to i zbog toga što njegova teorija države zagovara nečuveno radikalnu emancipaciju zakonodavne vlasti od puke političke moći pretvarajući je, prema suvremenoj ustavnopravnoj terminologiji, u *permanentnu ustavotvornu vlast*. Drugim riječima, njegova teorija države ne promatra državu kao povijesnu danost nego kao slobodnu voljnu tvorbu koja se, prema svom pojmu, može do kraja ozbiljiti samo u političkom poretu vladavine zakona (kao dvostruko općenitih normi), koju osigurava djelatna ustavotvorna vlast. Sa stajališta tako formuliranog načela uvjeta mogućnosti političke slobode, i *postojeće su države još nedovršene države*, u kojima i parlamenti i vlade obnašaju *samo izvršnu vlast* (uz oligarhijsku strukturu sprege političke i socijalne moći). A tamo gdje vlada samo izvršna vlast, tamo ne postoji vladavina zakona nego gole sile, tamo nema države kao političke zajednice građana, kao što nema ni građana.

Da zaključim: U suvremenome pluralnom društvu, nacionalna demokratska država više nije jedini mogući prostor političkoga i pravnog subjektiviranja građanina. Ali je nedvojbeno još uvijek središnji, jer su pluralni oblici političkih “parcijalnih udruženja” u kojima suvremeni građanin ostvaruje svoje interese i političke aspiracije, još uvijek samo komplementarni oblici maksimiranja njegove slobode. Ovaj skraćeni genealogijski pogled na Rousseauovu teoriju općenite volje – u ovome rekonstruiranom smislu – nudi nam barem pouzdan kriterij za prepoznavanje političkog karaktera bilo kojeg “političkog udruženja” građana (ne samo države). Bilo da je riječ o podržavnim ili pak naddržavnim formacijama. Svako je političko udruženje doista demokratska zajednica

samo ako je “djelo umijeća” samih građana da svoje zajedničko djelovanje samosvjesno oblikuju, znajući da je zajednica građana moguća samo ako je autentičan izraz volje svih kao *zbroj nesvodljivih razlika među njima*.

Literatura

- Arendt, Hannah, 1966.: *The Origins of Totalitarianism*, New York: Brace & World (treće izdanje; 1. izd. 1951.; naš djelomičan prijevod: *Totalitarizam*, Zagreb: Politička kultura, 1996.)
- Balibar, Étienne, 2000.: Prolégomènes à la souveraineté: la frontière, l'Etat, le peuple, *Les Temps Modernes*, 607: 47-75
- Barret-Kriegel, Blandine, 1986.: *Les chemins de l'État*, Calmann-Lévy, Paris
- Barret-Kriegel, Blandine, 1989./1979.: *L'État et les esclaves. Réflexions pour l'histoire de l'État*, Payot, Paris
- Barret-Kriegel, Blandine, 1995.: *The State and the Rule of Law*, Princeton University Press, NJ
- Barth, Hans, 1965.: Volonté générale et volonté particulière, u: *Rousseau et la philosophie politique*, PUF, Paris: 35-51
- Beaud, Olivier, 1994.: *La Puissance de l'État*, PUF, Paris
- Bosanquet, Bernard, 1965.: *The Philosophical Theory of the State*, Macmillan & Co Ltd/St. Martin Press, London/New York
- Breuer, Stefan, 1989.: Prirodno pravo malogradana, *Naše teme* (33) 11: 2946-2991; 12: 3366-3393
- Burgio, Alberto, 1989.: *Egaglianza interesse unanimità. La politica di Rousseau*. Napoli: Bibliopolis
- Cassirer, Ernst, 1979.: Problem Jean-Jacques Rousseaua, *Politička misao*, (16) 1: 158-183 (prijevod prvog dijela studije: Das Problem Jean-Jacques Rousseau, *Archiv für Geschichte der Philosophie*, sv. XLI, 1932., str. 177-213 i 479-513)
- Cassirer, Ernst, 1982.: *La philosophie des lumières*, Paris: Gérard Monfort (2. izd. prijevoda; 1. izd. 1966.; njemački izvornik: *Die Philosophie der Aufklärung*, Mohr, Tübingen, 1932.)
- Chevalier, Jean-Jacques, 1953.: J.-J. Rousseau ou l'absolutisme de la “volonté générale”, *Revue française de science politique*, siječanj-ožujak: 5-30
- Chevalier, Jean-Jacques, 1966.: *Les grandes oeuvres politiques. De Machiavel à nos jours*, Paris: Armand Colin, pogl. 3, str. 142-173
- Chevalier, Jean-Jacques, 1979.: *Histoire de la pensée politique* I-III, Paris: Payot; sv. II: Monarhijska država-nacija: prema sumraku; knj. V: Reforme ili revolucije?; pogl. II: Jean-Jacques Rousseau ili država naroda, str. 123-170, 222-232
- Cobban, Alfred, 1968.: *Rousseau and the Modern State*, George Allen & Unwin Ltd, London
- Derathé, Robert, 1974.: *Jean-Jacques Rousseau et la science politique de son temps*, Librairie philosophique J. Vrin, Paris
- Ferry, Jean-Marc, 2000.: *La question de l'Etat européen*; Gallimard, Paris

- Fetscher, Iring, 1968.: *Rousseau politische Philosophie. Zur Geschichte des demokratischen Freiheitsbegriffs*, Herman Luchterhand Verlag, Newied
- Gilden, Hilail, 1983.: *Rousseau's Social Contract: The Design of The Argument*, University of Chicago Press, Chicago
- Habermas, Jürgen, 1988.: *Filozofski diskurs moderne*, Globus, Zagreb
- Habermas, Jürgen, 2000.: *Après l'Etat-nation. Une nouvelle constellation politique*, Fayard, Paris (djelomičan prijevod izvornika *Die postnationale Konstellation*, Suhrkamp, Frankfurt/Main)
- Habermas, Jürgen, 1998.: *L'intégration républicaine. Essais de théorie politique*, Fayard, Paris
- Habermas, Jürgen, 1996.: *La Paix perpétuelle. Le bicentenaire d'une idée kantienne*, Ed. du Cerf, Paris
- Held, David, 1995.: *Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance*, Polity Press, Cambridge
- Lalović, Dragutin, 1997.: Man and Citizen: the General Will in Rousseau's early Political Theory (1755), *Croatian Critical Law Review*, (2) 1-2: 135-182
- Lalović, Dragutin, 1997.: From the Citizen towards the Man: the General Will and the Will of All in Rousseau's mature Political Theory (1762), *Croatian Critical Law Review*, (2) 3: 251-307
- Léon, Paul L., 1936.: L'idée da volonté générale chez Rousseau et ses antécédants historique, *Archives de Philosophie du droit et de sociologie juridique*, 3-4: 148-200
- Masters, Roger D., 1968.: *The Political Philosophy of Rousseau*, Princeton University Press, Princeton
- Mezler, Arthur M., 1990.: *The Natural Goodness of Man. On the System of Rousseau's Thought*, The University of Chicago Press, Chicago
- Passerin d'Entrèves, Alexandre, 1969.: *La notion de l'État*, Sirey, Paris (prijevod s engleskoga: *The Notion of the State. An Introduction to Political Theory*, Oxford University Press & Clarendon Press, Oxford, 1967.; riječ je o doradenoj verziji talijanskog izvornika, *La dottrina dello stato*, Torino, 1962.)
- Postigliola, Alberto, 1977.: De Malebranche à Rousseau: les apories de la volonté générale et la revanche du "raisonneur violent", *Annales Jean-Jacques Rousseau*, 39: 123-138
- Philonenko, Alexis, 1984.: *Jean-Jacques Rousseau et la pensée du malheur I-III*, J. Vrin, Paris
- Renaut, Alain, 1989.: *L'ère de l'individu. Contribution à une histoire de la subjectivité*, Gallimard, Paris
- Riley, Patrick, 1986.: *The General Will before Rousseau. The Transformation of the Divine into the Civic*, Princeton University Press, Princeton
- Riley, Patrick, 1991.: Rousseau's General Will: Freedom of a Particular Kind, *Political Studies* (39) 1: 55-74
- Riley, Patrick, 1982.: *Will and Political Legitimacy*, University Press Cambridge, Cambridge Mass.
- Rosanvallon, Pierre, 1998.: *Le peuple introuvable. Histoire de la représentation démocratique en France*, Gallimard, Paris

- Rosanvallon, Pierre, 2000.: *La démocratie inachevée. Histoire de la souveraineté du peuple en France*, Gallimard, Paris
- Rousseau, J.-J., 1964.: *Oeuvres complètes*, sv. III, Gallimard, bibl. "Pléiade", Paris (*Društveni ugovor* se navodi, prema ovom izdanju, na uobičajeni način, primjerice: DU, I, 6 – kratika naslova, knjiga prva, poglavlje šesto)
- Rousseau, J.-J., 1969.: *Oeuvres complètes*, sv. IV, Gallimard, bibl. "Pléiade", Paris (*Émile* se navodi prema ovom izdanju)
- Rousseau, J.-J., 1993.: *Politički spisi*, Informator i Fakultet političkih znanosti (bibl. "Politička misao"), Zagreb
- Shklar, Judith N., 1969: *Man and Citizens: A Study of Rousseau's Social Theory*, Cambridge University Press, Cambridge
- Shklar, Judith N., 1973.: General Will, u *Dictionary of the History of Ideas*, sv. II, Philip P. Wiener/ Charles Scribner's Sons, New York
- Skinner, Quentin, 1978.: *The Foundations of Modern Political Thought*, sv. I-II, Cambridge University Press, Cambridge/London/New York/Melbourne
- Skinner, Quentin, 1997.: The State, u: Goodin, Robert E./ Pettit, Philip (ur.), *Contemporary Political Philosophy. An Anthology*, Blackwell Publishers, Oxford/Cambridge: 3-26
- Strauss, Leo, 1971.: *Prirodno pravo i istorija*, IP Veselin Masleša, Sarajevo

Dragutin Lalović

*UNFINISHED STATE? CONTEMPORARY STATE IN LIGHT OF
ROUSSEAU'S THEORY OF GENERAL WILL**Summary*

The future of the contemporary state is considered genealogically, via a reconstructive review of Rousseau's theory of political law, which depicts the original project of the constitution of the democratic state as a political community of citizens. Rousseau envisaged the modern state as an epochal legal/political program of the concurrent subjectivization of a nation (as *ethnos*) into a people (as *demos*) and the selfish man ("raisonneur violent") into the citizen ("citoyen"). The rationale of this subjectivization is expressed in the theory of the general will. A people exists as a political subject, as a law-giver, only as a subject of the general will, the same as individuals become free citizens through the process of democratic generalization of their political will.

The logic of the process of the generalization of the will, as political emancipation, lies within one nation as *demos*. A legitimate state is possible only if it realizes the individuality of a people as a substantial totality. General will is always solely public, the political will of a people, its will for its own identity.

The national democratic state is not a historical given; the free will is a creation, a project of the actualization of the rule of the general will, realized by a sovereign people. The state is an unavoidable space of the tendential equalization of the general will of a people and the will of all free individuals, in which citizens within the legislative process accomplish their collective, inter-subjective autonomy.

From the point of view of the prospects of the realization of this project, contemporary states are unfinished, even unfinishable states. Although in the contemporary plural society the national democratic state is no longer the sole space of the political and the legal subjectivization of citizens, it is still undoubtedly the central one. Rousseau's theory of the general will offers the epochal criteria for the recognition of the political character of any citizens' "political association" (not only the state), whether they be the sub-state or supra-state formations. Each and every political association is a genuine democratic community only if it is the "work of art" of the citizens themselves who self-confidently shape their collective activity, since a community of citizens is possible only if this integration represents the will of all of them as a sum of the irreducible differences among them.

Key words: general will (*volonté générale*), the will of all (*volonté de tous*), particular will, universal will (*volonté universelle*), citizen, subject, national state, people's sovereignty, democratic political community

Mailing address: Fakultet političkih znanosti, Lepušićeva 6, HR 10 000
Zagreb. *E-mail:* sonja.lalovic@zg.hinet.hr